

DEVLET YAPISININ TRANSFORMASYONU DÖNEMİNDE ANAYASA MAHKEMELERİ

Prof. Wojciech LACZKOWSKI*

İstikrarlı demokrasilerde genellikle bir tek doğru hukukun yürürlükte olduğu varsayımı rahatlıkla çıkarılabilir. Bu tür devletlerde, pozitivist hukuk taraftarları ile doğal hukuk doktrinini savunanlar arasındaki iki asırlık çekişme bile daha küçük bir boyuttadır. Tartışmalar daha çok akademik düzeyde kalmakta ve hukukun uygulama alanına girmemektedir. İlke olarak, hukuk kesin olarak bireyin doğal haklarını ihlal etmez ve devletin egemenliğine yabancı güçlerce son vermek için kullanılmaz. Açıkça, bu daima Strasburg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargılamaları ile kanıtlandığı gibi bu şekilde değildir. Ancak, bunlar kuraldan ziyade istisna niteliğindedir.

Bu problem, hukukun totaliter yönetiminin araçlarından biri olduğu totaliter devletlerde değişik boyutlar kazanmaktadır. Bu durum, politik olarak liberalleşmiş fakat henüz hukuk sistemlerinin transformasyonunu başarılı şekilde gerçekleştirememiş past-totaliter ülkeler için de geçerlidir. Bunun yanısıra, Polonya gibi hukuk sisteminin değiştirildiği ülkelerde bile hâlâ yargı için büyük problemler yaratan eski hukukun sonuçları -ki bunlara anayasa mahkemesi ile ilgili olanlar da dahildir- süregelmektedir.

Bu tür durumlarda değişik hukuk teorilerine dayanmak kişiyi tamamen değişik pratik sonuçlara götürebilir. Öyleyse, bir hukuk sistemini oluşturan prensiplerin idrakı geçerli bir hukuk sisteminde yargı erkinin rolü üzerine yapılacak sonraki tartışmalar için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Çeşitli hukuk doktrinlerinin ana hatlarının birer taslağını hazırlamanın pek anlam ifade etmeyeceği açıktır. Bu doktrinlerin sayısı ve

(*) Polonya Anayasa Mahkemesi Üyesi.

karmaşıklığı bu amaç için yapılacak bir hazırlığı okunaksız kılar. Bu satırların yazarı, hukuk teorisyeni veya filozofu olmadığı için böyle bir girişim için kendini yeterli hissetmemektedir. İyi ki, bunun için gerek de yok. Yukarıda belirtilen amaca hizmet açısından, özellikle olayın dışında olduğumuz zaman çoğu hepimiz tarafından paylaşılan çeşitli düşünceleri hatırlamak yeterli olacaktır. Şu halde, akademik kariyerimden ziyade mesleki kariyerimin başlangıcında ve son iki yılı boyunca karşılaştığım olaylara dayanarak kendi tecrübemi aktaracağım.

Deđindiđim düşünceler özellikle vicdanımızın kabul edemediği bir yasal kuralı dikkate almak zorunda olduğumuz durumlarda oluşur. Bununla birlikte, uygulandığı için özellikle mutlu olduğumuz zamanlarda da oluşur. Tabii ki, değişik durumlar söz konusu olabilir. Bu tür düşünceler bize yardımcı olmadığı gibi yasaları dürüstçe uygulamamızı bile baltalayabilir. Yasal kuralların insanlar tarafından yapıldığı gerçeğinden hareket edersek, yasalar yetkili devlet organlarının tam desteği ve yaptırım gücü altında olduğu içindir ki yürürlüktedir. Bu kuralların hukukçuluğu bizim onlar hakkındaki düşüncelerimize bağlı değildir.

Diğer bir yandan, yasalar hakkındaki düşüncelerimiz, tam olarak uymasak da kendimize ait olduğunu düşündüğümüz, üzerinde anlaştığımız ve önemli olarak kabul ettiğimiz yürürlükteki ahlaki kurallara ve değer sistemimize dayanmaktadır.

Bir yargıcın dramı iki zıt yasa ile karşılaştığında başlar görünmektedir. Özellikle, anayasada yer alan bir hukuk kuralının yargıcın içinde bulunduğu değer yargıları ile çarpıcı şekilde çelişmesi halinde bu durum daha belirgindir. Böyle bir durum karşısında yargıcın teşrik olacak en azından üç seçeneği vardır:

— Karar aşamasında, yargıç kendi değer sistemini tamamen unuttabilir veya en azından mesleki becerisi içinde bastırabilir. Sonuçta, yasa kuralı ahlaki içerikten yoksun olarak uygulanır ve özerk bir olgu olarak değerlendirilir.

— Yargıç, ilgili kuralın vicdanı ile çelişmeyecek şekilde uygulanmasını yorumlamaya çalışabilir. Söz konusu yoruma yer vermeyecek kadar tam ve açık olduğundan dolayı yukarıdaki tutum gerçekleştirilemezse, benzer davaları kabul etmekten kaçınabilir.

— Eğer bu da mümkün deđilse, mesleđini her zaman için bırakabilir.

Yukarıda sunulan alternatiflerin ilki, hukukun ahlaki değerlerden ayrı olduğu görüşünü savunan pozitivist hukuk yanlıları tarafından kolaylıkla seçilebilir. İkinci ve üçüncü alternatifler ise, hukukun ahlaki değerlerle ilişkili olduğunu öngören doğal hukuk doktrininin özelliklerini yansıtır.

Hukuktan bahsederken, çoğu zaman hukukun -isminden kaynaklanan insanlar için standartları bütünü şeklindeki- yakın bir tanımını vermeyi yeğlemekteyiz. Böyle bir tanım, bizi kesin ve de çoğu zaman belirsiz genelleyici sonuçlara götüren soyut bir düzeyde kalmamıza yol açmaktadır. Yine bu bağlamda hukukun temel prensipleri ve fonksiyonları gibi konular üzerinde durulabilir. Sadece hukukun belirli özelliklerini göstermeye çalıştığımızda, çeşitli şüphe ve sorunlarla karşılaşırız. Bunların bir kısmı üzerinde yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi ile olan yakın ilişkileri ve insan hakları ve özgürlükleri açısından önemli olmaları sebebiyle daha detaylı durabiliriz.

a) Sorunların biri, düzenlemenin özüne ilişkin hukukun değişik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, hukukun vazgeçilmez temel prensipleri veya kazanılmış hakların korunması ile ilgili prensipler hukukun tüm dallarında aynı derecede geçerli değildir. Genellikle, bu prensipler ceza hukuku veya medeni hukuk alanında tartışmalı değildir*.

Zaman zaman bu konuların uluslararası hukukta daha ayrıntılı düzenlendiği görülmektedir**.

Söz konusu ilkeler, ekonomik konularla sınırlı kamu hukuku alanlarında daha belirsizleşmekte ve tartışma dışına çıkmaktadır. Buradan kastedilen ise idare hukuku veya daha geniş olarak mali hukuktur. Bu ilkelerin katı olarak uygulanması sadece düzenlemenin özü olan ekonomik olguyu olumsuz etkilemekle kalmayıp aynı zamanda anayasadaki sosyal adalet ilkelerini de ihlal edebilir.

(*) Bununla birlikte, ceza hukukunda bile, Hukukta geriye yürümezlik ilkesinin uygulama alanı davalının aleyhine netice doğuracak durumlarla sınırlıdır. Medeni hukukta da bu ilkenin istisnaları bulunmaktadır. ("mevcut şartlar altında" ilkesi ile karşılaştırınız.)

(**) Kıs. 4 Aralık 1950 tarihli İnsan Haklarının ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Roma Sözleşmesi'nin 7 nci maddesinin 1 nci fıkrası, ceza hukukunda yasaların geriye dönük olarak uygulanmasını yasaklamaktadır; fakat, aynı maddenin 2. nci fıkrası ise, herhangi bir kişinin eylemi tarihinde uygar uluslar tarafından kabul edilen genel ilkelere" göre suç teşkil eden bir fiili işlemiş olması durumunda söz konusu kişinin yargılanmasını ve mahkum edilmemesini engelleyen bir hüküm olmadığını belirtir.

Anayasa mahkemesinin karşılaştığı problemler, anılan önemli konuların çoğuyla aynıdır. Buna ek olarak, hukukun bir dalı için kesin avantaj olarak kabul edilen bir özelliğin başka bir dal için aksi olma riski vardır. Örneğin; istikrar, ceza hukuku veya medeni hukukta arzu edilen bir özellik olmasına rağmen ulaşım, teknolojik yeniliklere karşı çevrenin korunması, enflasyon politikaları gibi sürekli değişmeye maruz mali konuları düzenleyen kamu hukuku dalları için olumsuz bir nitelik olarak görülmektedir. Burada uygarlıkta meydana gelen değişimleri izlemesi gereken hukuk dallarından bahsetmekteyiz. Eğer bu değişiklikler insanlık yararına ise hukuku statik yapısı nedeniyle bunlara engel olmamak; fakat, olumsuz değişikliklere de hızla son verebilmelidir.

b) Hukuku, davranış kurallarını düzenleyen uyumlu bir bütün veya homojen bir yapı içinde ele almamızı güçleştiren bir başka faktör ise hukuk teleolojisi sorunu, daha açık bir ifadeyle, insan davranışlarının ayrıntılarını düzenleyen yasaların amacı sorunudur. Burada biraz durmak ve devlet yapısının transformasyonu söz konusu olduğunda daha bir önem kazanan yasa koymanın siyasi çıkarımları üzerinde düşünmek özellikle yararlı olacaktır. Bu aynı zamanda sorunun günümüz Polonya'sında hassas oluşunu açıklayan bir sebeptir. Bu arada, "hukuk politikadan arındırılmıştır veya en azından böyle olmalıdır" şeklinde ifade edilen deyişe ek yorum getirilmelidir. "Politik", sözcüğü belirsiz ve tanımlanması güç olan bir kavram olsa da doğası gereği politik olan alanlar bulunmaktadır. Bu konuda devletin politik yapısına esas olan ve diğer politik konuları doğrudan düzenleyen anayasaya ve diğer yasalara bakmak yeterli olacaktır. Diğer birçok yasal hükümde sözkonusu anayasa ve yasalara dayanarak çıkarıldığından ve bunlara uyumlu olma zorunluluğunun sebebi ile dolaylı da olsa politik konulara bağlı kalmaktadır. Hukuk ve yargının, piyasa ekonomisinin ve bu ekonominin ilkelerinin geliştirilmesine ortaklaşa katkıda bulunmasına kızmakta hiç bir yarar yoktur. Hukukun politikayla olan ilişkisini açıklamakta görülen isteksizliği sadece pozitivist doktrinin yazarlarına atfetmek doğru olmaz. Buna göre, bu isteksizlikte güçlü lobilerin ve politikacıların amaçlarına ulaşmak için totaliter sistemlerini sürdürme yönünde hukukun bir araç olarak kullanılmasından kaynaklanan korku da rol oynamaktadır. Kaçınmamız gereken tek politikleştirme şekli de bu olmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yürürlükte bulunan hukuk yapımızı farklılaştırmaya çalıştığımızı varsayalım. Bunu yaparken, kişi bireylerin hak ve özgürlükleri ile egemen bir devlet olarak Polonya'nın

çıkarlarına aykırı amaçlar doğrultusunda hizmet eden düzenlemeleri ayırt edebilir. Sözkonusu hukuk düzeni, Marksist doktrine göre, hukuk iktidarındaki sınıfın kendisi için uygun bulduğu sosyal ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve korunmasına yönelik çabaların bir yansıması olması gerektiği şeklinde ifade edilen varsayıma dayanarak oluşmuştu. Uygulamada, bu, komünist partinin ideolojik ve politik amaçlarının sağlanması için bir hakkın kullanılması demektir. Tabii ki, bu durum savaş sonrası hukuk sisteminin tümünü açıklayıcı nitelikte değildir. Bu hukukun faaliyet alanı ötesinde, iktidardaki siyasi grubun çıkarları açısından nötr olarak nitelenebilecek yasalar da vardır. Burada, hukukun amacı temel insan haklarını ciddi şekilde ihlal etmek ve devletin egemenliğini sınırlamak olan bölümü kastedilmektedir. Bu hukuk daha sonra hukuk teorileri ve yargı tarafından güçlendirildi. Öyle ki, bu otoriteyi meşru kılan ve kapsamlı bir yıkıma katkıda bulunan bir "hukuk sistemiydi". Söz konusu yıkım üç alanda görüldü.

İlk olarak, anılan "hukuk" düzeninde anormal sayıda suç işlendi. 1952 Polonya Anayasası için -diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi- 1935 Sovyet Anayasası'nın model alındığı kesinlikle unutulmamalıdır. Böylece, geniş olarak düşünüldüğünde, sosyalist devletlerin "hukuk"u bugüne kadar bilinmeyen sayıda suçun işlenmesine olanak verdi. Her şeyden öte en kötüsü bütün bunların devletin bilgisi altında, doktrinin desteği ve mahkemelerin katılımıyla tamamlanan anayasal bir düzen içinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Birincisiyle yakından ilişkili olarak yıkımın ikinci etki alanı dil ve anlambilim olmuştu. Esnek bir hukuk dili ile eski sözcüklere yeni anlamlar kazandırıldı. Konuşma dilinde yer alan adalet, özgürlük, vatanseverlik, bağımsızlık, insanlık, demokrasi gibi sözcükler tamamen değişik anlamlara gelen kavram veya sıfatlar olarak kullanılmaya başlandı. Olayın boyutlarını kavramak için Polonya Halk Cumhuriyeti Anayasası'ndan başlamak üzere çeşitli yasaları okumak yeterlidir. Bugün bu kulağa hoş gelen sloganları tekrarlamaya temel anlamlarını vermeye kalksanız, içerik açısından o dönemin mevzuatında yer alan tanımlamalar için yeterli olmayacaktır. Sizin yaptığınız onların söylemek istedikleri değildir. Böyle bir yorum ise dolaylı da olsa konusu "hukuk" un bir ihlalidir.

Yıkımın üçüncü etkisi, ekonomik kalkınmanın engellenmesidir. Hukuk, Marksist ekonomik düşüncüyü yansıtan ekonomik politikaların bir aracı olarak kullanıldı ve bir keresinde Milton Friedman bunu mer-

kezi planlamanın Prometheon felsefesi yani haddini aşması olarak, nitelidir. Bu hukuk, katkılarıyla Polonya'nın çöküşünde önemli rol oynadı.

Özel hukuk kaidelerinin yarattığı diğerleri (sorunlar) zararlar arasında bu yıkımlar hukuk üzerine mutsuzluğumuzun veya hukuku küçük görmemizin ve ona itaatsizliğimizin ana nedenidir. Kişinin olumsuz olarak yaklaştığı bu "hukuk" sistemine karşı kendisini korumak istemesi gayet doğaldır. Burada tartışıldığı üzere, bizzat hukukun kendisi, daha açık olarak, tertipçileri ve uygulayıcıları böyle bir "hukuk"un otoriteden yoksun olmasına katkıda bulunmuştur.

Yargı uygulamalarında böyle bir "hukuk" ile yüz yüzeyseniz ve bu sistemin etki ve sorunları ile birlikte daha yıllarca yaşayacaksanız, çözüm konusunda ciddi bir ikilem var demektir. Özelde ise, hukuka aykırı amaçlara hizmet ettiği açık olan bir hüküm ile Polonya Anayasası'nın değiştirilen 1 nci maddesinde açıklandığı şekli ile demokratik hukuk devletini yerleştirmeye çalışan hukuk ilkeleri arasında kesin bir çelişki vardır. Bu ikilem; bir yanda hukukun koruyuculuk fonksiyonu, yasaların biz insanların eseri oluşu, yasaların geriye yürümemesi veya hukuki kesinlik ilkesi yer alırken diğer yanda söz konusu hukuk sisteminin uluslararası topluluk tarafından da tanınmış olan evrensel normatif değerlere kesinlikle uymamasından kaynaklanmaktadır.

c) Değerlendirmeye tabi tutulduğunda, kişiyi hukuku değişik tarzda ele almaya zorlayan bir başka faktör ise zaman unsurudur. Yukarıda değinilen adil olmayan hukuk düzeni yürürlükte kalmaya devam ediyorsa her zaman için kaldırılabilir ve yerine parlamenter yöntemler aracılığıyla bir başka sistem getirilebilir. Tabii ki, bu yasa koyucunun görevidir.

Çözülmesi daha zor bir sorun ise yine bugün yürürlükte olmayan ama sonuçları hala etkili olan eski hukuk sistemi tarafından yaratılmıştır. Bu sonuçları itibariyle söz konusu sistem örneğin, mülkiyet haklarının kaybedilmesi veya özgürlüklerle ilişkili olduğu zaman-hukuk felsefesini ilgilendirmektedir. Tabii bu ilişki siyasi ve dini hayat, ve sansür ve siyasi göç gibi unsurlara bağlı olarak potansiyel entellektüel gelişmenin kaybı için de mahsus olabilir. Bu sorunlar bugün yürürlükte olmayan hukuk sisteminin değiştirilmesi ile de çözülemez.

Bu sorunla başa çıkabilmek için iki yol vardır: İlki, çok basitleştirilmiş bir pozitivist akıl yürütmeye dayanmaktadır. Bu fikre göre; tartışılan kategori içinde yer alan eski hükümler eğer yetkili organlar-

ca tesis edilmiş ve anayasaya da uygunsuz bağlayıcı olarak kabul edilmeli ve bütün sonuçları ile tanınmalıdır. Çoğunlukla böyle bir yasa ahlaki açıdan olumsuz olarak kabul edilebilir, ama bu hukuki önem taşımaz. Ayrıca ilgili yasanın sonuçları, bazı usul şartlarının yerine getirilmediği veya yasanın yanlış yorumlandığı gibi iddialara dayandırılarak geçersiz kılınmaya çalışılabilir.

Pozitivist öğretiden daha fazla tartışmaya yol açan diğer yol ise, bütün uygar uluslar tarafından tanınan temel ahlaki değerleri ihlal ettiği için burada değinilen zalimane hükümlerin başlangıcından itibaren geçersiz olduğunun kabulünü öngörür (Bu yöntem, 1950 Roma Konferansı'na atıfta bulunur).

Diğer bir yöntem ise doğal hukuk öğretisi veya hukukun devlet tarafından dikte edildiği gibi bütün değerlerin kayıtsız şartsız tabi olduğu en yüksek değer olarak kabulünü reddeden tüm öğretiler içinde gerçekleştirilebilir***.

Gerçekte, bütün bu sorunlar, Anayasa Mahkemesi'nin görev alanına giren yasaların denetimi açısından bakıldığında, çok hassas bir konu olduğu görülür. Bu tür konuları ortaya almanın hukukun koruyuculuk fonksiyonlarını, kesinliğini, geçerliliğini ve hatta toplumun hukuka olan güvenini zayıflattığı şeklindeki ağır eleştiriler sık sık işitebilir. Buna ek olarak, insanların genellikle çeşitli ahlaki sistemlerin göreceli geçerliliği ve bu sistemleri değerlendirebilmek için nesnel kriterlerin yokluğu konusunda şüpheleri vardır. Sınıf esasına dayanan (örneğin, dini) devlet, hukukun gerekleri ve ahlak arasındaki ilişki bakımından kişinin güvensizliğini doğrulayan bir örnek olarak görülmektedir. Bu görüşler, kişinin tüm değer sistemlerini sorgulamasına yol açan bir ahlaki nihilizme götürebilir. Diğer bir yandan, tarihte örnekleri görüldüğü gibi insanlar yasa koyucu hakkında saf ve tehlikeli bir güven duygusu besleyebilirler. Bu arada Gustav Radbruch'un hukukun bir avukat için getirdiği zorunlulukların bir emrin bir asker için getirdiklerinden daha fazla olduğu yolundaki görüşü hatırlanmalıdır.

(***) Günümüz Fransız düşünürlerinden Andree Comte-Sponville, birbiriyle karıştırılması gereken ve alttaki kuralın üstteki kurala tabi olduğu bir hiyerarşi içinde yer alan dört kuraldan bahseder. Bu dört alan şöyle sıralanır. Teknik-bilimsel, hukuki-politik, moral ve etik. Sponville göre "aşk'a" ilişkin Hıristiyan değerleri herhangi bir şekilde sınırlamaya ihtiyaç göstermez. Kalanlar ise sınırlanmak zorundadır. Tabii hukuk kuralları'nda, "hukuk barbarlığı"ni önlemek için moral ve etik değerlerce sınırlanmalıdır.

Bir asker konusu suç teşkil eden bir emri yerine getirmeden kaçınabilir, ancak bir avukatın yürürlükteki hukuka ilişkin benzer bir istisnayı hayal etmesi bile mümkün değildir. Geçmiş -yakın dönemde dahil olmak üzere- kötü bir hukuk düzeninin ne kadar çok zarara sebep olabileceğinin sayısız örneği ile doludur.

Adil veya ahlâki olmadığını bildiğimiz bir yasanın sorgulanmasından kaçındığımız bir durum söz konusu ise ve daha önceki rezervlerimizi aşırı hassasiyet olarak değerlendiriyorsak, bu hukukun ahlâki sistemden ayrılmasının ve önceliğın hukuka verilmesini itiraf ettiğimizi gösterir. Böyle bir ayırma, sık rastlanıldığı şekilde, hukukun tarafsızlığı için duyulan ihtiyaç gibi pratik ve uygun bir sebebe dayandırılır. Belki bu insanların hukuk ve ahlak arasında ilişki olması gerektiğini ve herhangi bir yasa hükmünün ahlaki değerlere aykırı olmak yerine bilakis onlara uygun olarak hazırlanmasını öngören doğal hukuk öğretisi hakkında, zaman zaman duydukları mutsuzluğu açıklayabilir. Neticede, hukukun ahlâki açıdan da değerlendirilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Kişinin değer yargıları üzerine bu mutsuzluğu yatan geçmişte sıkça paradoksal olarak doğrulanmaktadır. Örneğın, Faşist Alman hukukunun özel olarak tasarlanmış bir doğal hukuk öğretilerine dayandığı iddia edilir. Komünist ülkelerde ise hukuk ideolojik olarak doğru amaçların elde edilmesine yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Demek ki, insanların bazen hukukçu ideolojik kriterler ışığı altında değerlendirmekten kaçınmaları bir noktaya kadar anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, ırk ayırımına veya sınıf düşmanlığına dayanan bir ahlak sisteminden söz etmek, konuyu ahlaki felsefenin pratikteki anlamını yıkan ve hiç bir ahlaki değere uymayan kabul edilemez bir basite indirgemek olurdu...

Yine de doğal hukuk öğretilerini reddetme kolaylığı oldukça etkilidir. Fakat bu doktrin (öğreti) benzeri binlerce yıldır vuku bulmayan bir nitelik taşır. Bu öğreti, etkili fakat kısa süreli yükselişlerden sonra birer birer tarihe karışan diğer öğretilerin yanında daha da güçlü bir görünüm kazanmaktadır. Aquinas'ın doğal hukuk ile ilgili genel incelemelerini analiz etmeye ve bu görüşün doğal hukukun rasyonalist okulu olarak adlandırılan öğretiler veya Birleşik Devletler anayasasını şekillendiren doğal hukuk ile ilgili Aydınlanma doktrininden, Fuller'in görüşünden veya John Wilde'in doğal hukukun dinamik teorisinden farklılıklarını sıralamaya gerek yoktur. Bu öğretiler arasında farklılıklar olduğu gibi bunların gerçek hukuk alanına uygulanmasında karşıla-

şılan sorunlar da farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, totaliter iktidar anlayışından kaynaklanan baskıcı hukuk sisteminden kurtulan devletlerin deneyimleri hukuk ve ahlaki değerler arasında ilişki bulunmasını savunan doğal hukuk öğretisine geri dönüşün hem mümkün hemde gerekli olduğunu göstermektedir. Gereklidir, çünkü bize gerçekleşme soruşturma kriterleri sağlar. 20 nci yüzyılın bitiminde, bu yöntem, söz konusu öğretinin karmaşık ve farklı boyutlarına ve özellikle hukukun ahlaki felsefesine ilişkin çapraşık ikilemlerine girmeyi gerektirmeyen nispeten kolaydır ve uygulanması imkan dahilindedir. Böyle olduğu içindir ki, şimdi insanoğlu insan hakları sözleşmelerinde tartışılan konular için uluslararası tanınmış iyi bir hareket noktasına sahiptir. Anılan sözleşmeler doğal hukuk öğretisine önemli ölçüde sadıktır. Herkes, esas olarak insan olmaktan ve öncü devrolunamaz asaletinden kaynaklanan haklarının tanınmasını ve yasa koyucunun veya hiç kimsenin kendisine verilen öncü nedeniyle hız kırmavı bu haklardan mahrum edemeyeceği talep etme hakkına sahiptir. Böyle bir öğreti üzerine, bu devrolunamaz insan haklarını ciddi şekilde ihlal eden hükümlerin artık yasa sayılamayacağını düşünebilirsiniz. Tabii ki burada otomatik bir uygulama söz konusu değildir. Burada söz edilen, devletin anayasal organlarının bazı yasaları iptal edebilmesi kararının dayandığı kriterdir. Burada bahsedilen yasalar, artık yürürlükte olmayan ve standart yasama prosedürleri ile feshedilemeyen yasalardır. Polonya'da sıkıyönetim uygulanmasını yasalara aykırı ilan eden 1 Şubat 1992 tarihli son Seym Bildirgesi bu yönde atılmış ilk adımdır ve gelecekteki uygulamalar için bir rehber olmuştur. Bu konuların Polonya'da yasal organlarda gittikçe daha sık ele alınması bizleri iyimser yapmaktadır. Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'ne atıfta bulunan bir Anayasa Mahkemesi örneği doğal hak ilkelerinin tanınmasına doğru bir adımdır. Bu bildiride tartışılan ahlaki değerlerden yoksun bir hukuk sisteminin parçalarını oluşturan yasal düzenlemelerin gerçek anlamına ilişkin özellikle bu son "savaş" düşünüldüğünde, söz konusu adımın hukuka yaklaşım konusunda gerçekleşen büyük evrimin bir kanıtı olduğu görülür.

Görüldüğü üzere, sadece anayasa değil, anayasada yer almasa bile temel insan hakları ve özgürlükleri de söz konusu hükümlere aykırı yasaların iptali için bir referans noktasıdır. Bu konuda karar verirken sadece yürürlükte olan yasalar değil yürürlükten kalkmış ancak sonuçları hala yaşamakta olan yasalar da incelenmelidir. Yürürlükten kalkmış yasalarla hangi organın ilgileneceği sorusu tartışmaya açıktır. Seym, sıkıyönetim kararında olduğu gibi bunu da yapabilir. Veya bu

yetki Anayasa Mahkemesi'ne verilebilir. Bu, müstakbel Anayasada karara bağlanmalıdır.

Ayrı bir konu da, eski yasaları iptal eden kararların getireceği sonuçlarla ilgili sorunlardır. Elbette ki, bu kararların sosyal, hukuki ve ekonomik sonuçları hesaba katılmalıdır. Yıllar önce iptal edilmiş yasalar sıkça değiştirilemeyen sonuçlar getirmiştir. Kırsal alanda mülkiyet haklarına ilişkin değişiklikler örneğinde de görüldüğü gibi, yukarıdaki sonuçları tespit çabaları, adaleti tesis etmeye çalışırken aynı zamanda başka haksızlıklara yol açılması ile sonuçlanabilir. Ancak bu tür problemler -özellikle hukuk devletini tesis etmek istiyorsak- onarma ve yenileme çalışmalarına ket vurmamalıdır. Ünvan, ücret değişikliği gibi sonuçlar getirmese bile, haksız düzenlemeleri iptal ederken, ahlaki bir noktaya dayanmak gereklidir. Hukukta, daha ileri sonuçlara yol açılmaksızın bunların incelenebileceği çözümler bulunmaktadır. Bu tür olanaklar, tazminat talepleri akıntısına kapılma korkusunun savaş sonrası bütün hukuk sistemini kalburdan geçirmemizi engellemeden bir an evvel ele alınmalıdır.